

8. Ставицька Л. Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості / Леся Ставицька. – Дивослово / гол. ред. К. Рибалко. – 2005. – № 5. – С. 47–51. – № 6. – С. 45–50.
9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия В. Н. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
10. Тодор О. Г. Порівняльні фраземи у психолінгвістичному сприйнятті / О. Г. Тодор // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 64–69.
11. Фрумкина Р. М. Концепт, категория, прототип / Р. М. Фрумкина // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика : сб. обзоров. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – С. 46–58.

Т. П. Свєрдан Семантика фразеологизмов с концептом ХАТА (по результатам психолингвистического эксперимента).

В статье говорится о трактовании современными носителями языка фразеологизмов с одним из самых важных концептов украинской культуры. Проанализировано значение этого концепта для городских и сельских жителей. Прослежено влияние общенародных ценностей на формирование ценностей индивидуума.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая единица, психолингвистический эксперимент, информант.

T. V. Sverdán Semantics of Phraseologisms with the Concept “House” (Results of the Psycholinguistic Investigation)

The article deals with the reflection in the language of the material and spiritual culture of Ukrainian people. Specifically the question of the function and destination of the concept of dwelling is clarified.

Key words: fraseologism, fraseological, psycolingvistic experiment, informer.

Надійшла до редакції 21.05.09

Прийнято до друку 04.11.09

УДК 81'27

Г. А. Черненко

**МОВНИЙ АСПЕКТ ЕЙДЖИЗМУ:
ПРО ДИСКРИМІНАЦІЙНИЙ ЦІННІСНИЙ КОНЦЕПТ
НЕПОВАГА ДО МОЛОДШИХ**

Автор розмірковує над проблемою мови дискримінації за віком – ейджизму, окреслює шляхи подальшого її дослідження. Особливу увагу приділено ціннісному концепту ПОВАГА і його деформації у дискримінаційний концепт НЕПОВАГА ДО МОЛОДШИХ. Експлікована в текстах причина виключення дітей і молоді з поля дії концепту ПОВАГА – це брак інтелекту. Автор вважає, що насправді причина полягає в дії логіки поділу суспільства на СВОЇХ та ІНШИХ, де ІНШІ – це молодші.

Ключові слова: мова ворожнечі, дискримінація за віком, ціннісний концепт ПОВАГА.

„Ейджизм” є загальним терміном, що означає дискримінаційне ставлення до людей на підставі їхнього молодого чи похилого віку. Для позначення дискримінації дітей та молоді дорослим населенням вживають менш поширений термін „едальтизм” (adulthood).

Лінгвістичні дослідження мови дискримінації логічно продовжують вивчення ідеологічних аспектів мовлення, на які було звернено увагу в період після Другої світової війни [3; 7; 15; 16]. Викликом психологічній та лінгвістичній науці стали успіхи у пропаганді, досягнуті Третім Рейхом, а пізніше комуністичною та антикомуністичною агітацією. Недаремно в одному з останніх досліджень, де аналізувалися мовні механізми конструювання соціальної ненависті, поряд з прикладами націоналістичного та гомофобного дискурсів російської преси, автор С. А. Колосов наводить фрагменти антисемітської пропаганди з газет гітлерівської Німеччини, демонструючи їхню фактичну тотожність [8].

Проте міжвікові дискримінаційні мовні практики, на відміну від міжнаціональних і гендерних, в лінгвістиці фактично не розглядалися. Поодинокими винятками можна назвати праці, присвячені відображенню дискримінації за віком у фольклорі [14], зокрема в паремійному арсеналі української мови [5], хоча мова демонструє достатньо матеріалу для дослідження цієї проблеми. Найочевидніший приклад едальтизму – диференціація особових займенників „ти – Ви” зі значенням однини.

В українській та російській культурі звертання „ти” до дітей сприймається як нормативне. Хоча, наприклад, Ф. С. Бацевич, описуючи різницю у вживанні цих займенників, не зауважує залежності від віку адресата. За його словами, „неглибоке знайомство в одних випадках і неблизькі довготривалі стосунки – в інших вимагають вживання ввічливого „Ви”. Крім того, Ви-звертання свідчить про повагу учасників спілкування. У середовищі неосвічених і малокультурних людей ти-спілкування є більш прийнятною формою соціальної взаємодії...” [2, 201]. Якщо сприймати таке розмежування „ти” та „Ви” форм звертання, то „ти” по відношенню до дітей буде свідченням „неосвіченості” та „малокультурності” дорослих і, що нас цікавить найбільше, неповаги дорослих учасників спілкування до своїх адресатів. Хоча тут наведені швидше ідеальні норми вживання. Інакше описує їх Ю. Д. Апресян. Він розрізняє „1) ти близьке; 2) ти родинне; 3) ти дитяче (у спілкуванні дітей між собою чи при зверненні зовсім маленьких дітей до дорослих); 4) ти старше (зверху вниз у віковій ієрархії, при цьому мовець повинен бути дорослим, а адресат – дитиною); 5) ти хамське (зверху вниз у соціальній ієрархії); 6) ти панібратське, 7) ти позадіалогове” [1, 152]. Звертає на себе увагу те, що „ти” зверху вниз у соціальній ієрархії трактується як „хамське”, а у віковій – як немарковане, тож міжвікове „хамство” закріплене системою і є своерідною пресуппозицією у спілкуванні старших та молодших – автоматичною нормою, що знімає питання: на якій підставі молодший адресат позбавляється права на поважну форму звертання „Ви”? Між тим, така ситуація зовсім не є природною: наприклад, у сучасній англійській мові подібна диференціація у формах звертання, як ми знаємо, відсутня.

У Ю. Д. Апресяна знаходимо також аналіз глибинної семантики російських лексем *грубить*, *хамить* та *дерзить*, який, на нашу думку, так само демонструє приховані ейджистські настанови, зафіксовані у лексичній системі та відтворювані у мовленні і, таким чином, – у свідомості носіїв цієї мови: ”Дієслово *дерзить* прийнятне стосовно реплік того з двох комунікантів, який знаходиться нижче свого співрозмовника у соціальній чи віковій ієрархії. Начальник не може „дерзить” підлеглому, батько – сину... Дієслово *грубить* теж можливе у ситуації „зверху вниз”. В останньому випадку коректніше використовувати прикметник *грубый*. Однак, на відміну від *дерзить*, у ситуації вікової чи соціальної рівності *грубить* абсолютно допустиме. Нарешті, дієслово *хамить* вживається в усіх трьох ситуаціях, якщо мова йде про соціальну ієрархію, проте лише у ситуаціях рівності і „знизу вгору”, якщо

мова йде про вікову ієрархію. Бабуся не може „хамить” онуку, а батько – сину, хоча керівник може „хамить” підлеглому” [1, 144]. Як бачимо, в мові існують дієслова на позначення неповажного звертання до адресата з різним соціальним статусом, а також до адресатів старших за віком, однак жодне з дієслів на позначення неповажного звернення не може застосовуватися до ситуації, коли адресат – молодший за віком. Це означає, що така ситуація не маркується, тобто в системі мови вона зафіксована як нормативна.

Тож не випадково, на відміну від англійців, у культурі яких „соціальні норми зобов'язують з повагою ставитися до усіх, незалежно від віку чи статусу” [9, 290], у свідомості росіян концепт ВВІЧЛИВІСТЬ пов'язаний не в останню чергу з необхідністю виявляти особливу повагу до старших. Відповідаючи на питання, як вони розуміють слово *ввічливість*, респонденти зазначали, зокрема, що ввічливо поводитися означає „не перебивати старших”, „не заперечувати старшим”. Неввічливо – це „грубіянити старшим”, „бути нетактовним по відношенню до старших”. З цих тверджень логічно випливає висновок, що перебивати, грубо розмовляти, бути нетактовним з молодшими або однолітками можна, вважаючи себе при цьому ввічливою людиною. Характерно, що сама автор дослідження також визнає таку дещо односторонню ввічливість, зазначаючи: „...в останні роки, **на превеликий жаль, можна спостерігати** поступову втрату цієї культурної традиції” [9, 290]. Гадаємо, що така традиція певною мірою притаманна і українцям, оскільки Україна в силу історичних обставин довгий час входила в поле тяжіння культури Російської імперії.

Описані вище ситуації (перебивати/неперебивати, бути тактовним/нетактовним, грубіянити/негрубіянити) є виявом ширшого за ввічливість поняття – ‘поваги’, однієї з важливих цінностей рівня „самореалізації” (за А. Маслоу), які співвідносяться з „актами поведінки, близькими до соціального ідеалу; чим захоплюються, але чого не завжди дотримуються” [17, 610]. Так окреслюється межа між цінностями для себе і цінностями для інших. Добре, коли ІНШІ мають повагу і любов (до нас), проте НАМ не обов'язково любити і поважати ІНШИХ. Якщо МИ уособлює певну соціальну групу, наприклад дорослих або старших, може відбутися деформація ціннісного концепту в цілому. В нашому випадку це звуження ціннісного концепту ПОВАГА до концепту ПОВАГА ДО СТАРШИХ, що є дискримінаційним у тій мірі, в якій з „поля дії” поваги виключаються молодші. Тоді він починає функціонувати як евфемізм для концепту НЕПОВАГА ДО МОЛОДШИХ.

Аксіологічного аспекту в роботах на тему „мова й ідеологія” торкалися, але побіжно (наприклад: „нетерпимість завжди пов'язана з цінностями, настановами та віруваннями взаємодіючих суб'єктів” [8, 8]). Прикладного значення таке дослідження набуде, якщо стане засобом деконструкції дискримінаційних цінностей, що дозволило би їх нівелювати і таким чином привести суспільну аксіологію до демократичніших норм.

Звичайно, для стабільного існування культури певний арсенал цінностей повинен мати абсолютний характер, прийматися як даність. „Віра в абсолютні цінності, завжди ілюзорні, здається мені необхідною умовою життя”, – писав Т. Манн [11, 69]. Такій вірі сприяє те, що „цінність завжди пов'язана з певним затіненням принципу, котрий її обґрунтовує і підтримує” [13, 34]. Вивести з тіні ці принципи дає можливість концептуальний, контекстуальний та контент-аналіз.

Щодо ексклюзивної поваги до старших, в якості підстави для неї ще з часів античності та руської давнини найчастіше називається розум: „Чіплятися за життя властиво немовляті, а не людині зрілого розуму” [12, 415]; „В молодості, казав він (Біон – Г.Ч.), можна вирізнятися мужністю, а в старості потрібне зріле розуміння” [10, 199]; рос.

Яйця курицу не учат; укр. Старого горобця на полові не проведеш; укр. Як голова сивіє, то чоловік мудріє (усна нар. тв.).

Тут спадають на думку міркування Ж. Бодріяра, який саме розум „звинувачує” у легалізації дискримінаційних цінностей. Філософ засуджує „імперіалістичні” зазіхання розуму на „альтернативні” типи мислення, дискурсу [4]. Для Бодріяра деонтологічною шкалою, щодо якої виставляються оцінки, стала – людина, її прийняття/неприйняття. Відсутність залежності розумових здібностей від віку декларують і деякі українські паремії: *Зростом мале, але розумом старе; Хоч молодий роками, та старий розумом; як нема розуму від роду, то не буде й до гробу; У кого нема розуму вродженого, не буде й навороженого* (детальніше про репрезентацію рівня інтелектуального розвитку людини в паремійному запасі української мови див. [6]).

Таким чином, мовна система, дискурс художньої літератури та мас-медіа дає достатньо матеріалу для того, щоб явище ейджизму потрапило у сферу зацікавлення лінгвістів. Дослідження цієї проблематики в межах аксіологічної лінгвістики дозволяє трактувати ейджизм, зокрема, як трансформацію ціннісного концепту ПОВАГА у дискримінаційний НЕПОВАГА ДО МОЛОДШИХ. Деконструкція цієї дискримінаційної цінності стає можливою через визначення критерію, за яким „старший”, на відміну від „молодшого”, отримує позитивну оцінку, а відтак і ексклюзивне право на повагу. У класичній філософській літературі, а також мовному матеріалі зустрічаємо свідчення того, що цим критерієм є РОЗУМ, нібито наявний більшою мірою в старших, ніж молодших. Між тим, є підстави вважати, що розум молодших у порівнянні зі старшими не гірший, а Інший. Таким чином, в основі дискримінації за віком опиняється той самий критерій, який лежить в основі усіх видів дискримінації – сексизму, расизму, гомофобії: ІНАКШІСТЬ. У подальшому доцільно залучити ширший мовний (лексичний та фразеологічний) і мовленнєвий матеріал для дослідження його з точки зору наявності ейджизмів. Важливо також розглянути інший бік ейджизму – дискримінацію старшого покоління, для чого слід простежити трансформацію за енантіосемічною дериваційною моделлю дискримінаційного концепту НЕПОВАГА ДО МОЛОДШИХ в антонімічний концепт НЕПОВАГА ДО ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ.

Література

1. Апресян Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Апресян Ю. Д. // Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1995. – С. 135–155.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Бацевич Ф. С. – К. : „Академія”, 2004. – 344 с.
3. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирические исследования языка и его использование в социальном контексте) / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия : сб. статей. – М. : Прогресс. – 1987. – 464 с. – С. 88–125.
4. Бодрияр Жан. Симулякри і симуляція / Жан Бодрияр. – К. : Основи, 2004. – 230 с.
5. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 20004. – № 2–3. – С. 66–74.
6. Калько В. В. Репрезентація рівня інтелектуального розвитку людини в українських пареміях / В. В. Калько // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. статей. – Черкаси : Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2009. – С. 10–12.
7. Клемперер В. Язык Третьего рейха / Записная книжка филолога. – М. : Прогресс-традиция, 1998. – 384 с.

8. Колосов С. А. Конструирование социальной ненависти в дискурсе. Дис... канд. филол. наук. – Тверь, 2004. – 156 с.
9. Ларина Т. В. Концепт „Вежливость” в коммуникативном сознании русских и англичан / Т. В. Ларина // Czlowiek. Swiadomosc. Komunikacja. Internet. – Warszawa : Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2004. – С. 284–292.
10. Лаэртский Диоген. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М. : Мысль, 1979. – 620 с.
11. Манн Т. Доктор Фаустус / Т. Манн. – К. : Дніпро, 1990. – 574 с.
12. Платон. Аксиох / Платон // Диалоги. – М. : Мысль, 1986. – С. 414–422.
13. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П Рикер. – М. : Медиум, 1995. – 416 с.
14. Суховій О. О. Тематичне поле віку людини в українській фразеології: етнолінгвістичний і лінгвокультурологічний підходи / О. О. Суховій // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – К., 2004.– Вип. X. – С. 139–145.
15. Функционирование языка как средства идеологического воздействия. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1988. – 112 с. – С. 5–13.
16. Язык мой... Проблема этнической и религиозной нетерпимости в российских СМИ. – М. : РОО “Центр “Панорама”, 2002. – С. 74.
17. Яковлев А. М. Ценность социальная / А. М. Яковлев // Российская социологическая энциклопедия. – М. : Норма-Инфра, 1998. – С. 610–611.

Г. А. Черненко Языковой аспект эйджизма: о дискриминационном ценностном концепте НЕУВАЖЕНИЕ К МЛАДШИМ.

Автор размышляет над проблемой языка дискриминации по возрасту, очерчивает дальнейшие пути исследования этой проблемы. Особое внимание уделено ценностному концепту УВАЖЕНИЕ и его деформации в дискриминационный концепт НЕУВАЖЕНИЕ К МЛАДШИМ. Эмплицированная в текстах причина исключения детей и молодежи из поля действия концепта УВАЖЕНИЕ – недостаток интеллекта. Автор приходит к выводу, что действительная причина – в логике разделения общества на СВОИХ и ДРУГИХ, где ДРУГИЕ – это младшие.

Ключевые слова: язык вражды, дискриминация по возрасту, ценностный концепт УВАЖЕНИЕ.

Y. A. Chernenko Language Aspect of Ageism: about Discrimination of evaluative Concept Disrespect to Young.

The author tries to dwell on the problem of the language of age discrimination, outlines the way for its further investigation. A special attention is paid to the value concept RESPECT and its deformation into discriminative value concept UNRESPECT TO THE YOUNGEST PEOPLE. The common reason for excluding the children and youth from the field of respect is the lack of intelligence. The author argues that the real reason for this discrimination process is logics of dividing the society into WE and OTHERS, so that OTHERS are younger ones.

Key words: hate language, age discrimination, value concept RESPECT.

Надійшла до редакції 25.05.09

Прийнято до друку 04.11.09